
ДО ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ ФИЛОНОВИЧА У БОЛГАРІЇ у 1921-1922 рр.

Валерій ВЛАСЕНКО

Минулого року в Україні відзначили 70-ліття проголошення Карпато-Української Держави. До цієї дати було приурочено декілька наукових праць¹, в яких подавалися нові дані з історії боротьби західних українців за національну державу. Побачили світ мемуари учасників тих подій.

У 2009 р. вперше в Україні були опубліковані спогади Василя Филоновича “Березневі дні Карпатської України”². На момент їх публікації інформація про автора обмежувалася короткими статтями енциклопедично-довідкового характеру³, окремими сюжетами у працях з історії спецслужб Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР)⁴, протистояння в еміграції “уенерівців” з ОУН⁵, згадками в епістолярній спадщині та творах провідників міжвоєнної еміграції⁶, а також у працях з історії української еміграції в Європі⁷. Про його особистий архів, який був переданий до Музею визвольної боротьби України у Празі, а згодом у складі так званого “празького архіву” опинився в Україні, йдеться у дослідженнях архівознавчого й джерелознавчого характеру, зокрема М. Мушинки⁸ та М. Палієнко⁹. Окремі епізоди з життя та військової діяльності Василя Филоновича описані у роботі Г. Івануценка¹⁰. Головні віхи життя, військової служби, громадсько-політичної діяльності та журналістської роботи Василя Захаровича в Україні, Польщі, Чехословаччині розкрито у статті В. Власенка¹¹. У ній, зокрема, з’ясовані справжнє місце і дата народження майбутнього військового міністра УНР в екзилі.

Проте і нині чимало сторінок біографії В. Филоновича залишаються мало- або невідомими. Серед них – перебування у запллі Червоної армії на Катеринославщині та білогвардійському полоні, консульська служба у Грузії, евакуація з Криму, діяльність у якості дипломатичного агента УНР та представника військового міністерства УНР на Балканах, опікування справами української політичної еміграції у Болгарії, Туреччині та Королівстві сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія). До цих прогалин у біографії нашого співвітчизника слід віднести і його перебування у Болгарії в 1921-1922 рр. Саме в цей період ним були закладені перші громадські організації української еміграції в цій країні. Невдовзі він змушений був

залишити Болгарію, проте підтримував зв'язки з тамтешніми українськими емігрантами, допомагав їм у справах організації громадського життя, закладення нових товариств, встановлення пам'ятника Михайлу Драгоманову, видання у Софії журналу "Гуртуймося" тощо та неодноразово відвідував цю країну.

Василь Захарович Филонович народився 15 січня 1894 р. у с. Рогізне, нині Сумського р-ну Сумської обл. у дворянській родині з містечка Дубовичі Глухівського пов. Чернігівської губ.¹² Навчався у Сумському реальному училищі та Курській землемірній школі. У роки Першої світової війни закінчив Чугуївське піхотне училище, перебував на військовій службі у чині поручика. Після лютневої революції 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії. Наприкінці 1917 – на початку 1918 р. він – військовий комендант Сумського повіту, помічник коменданта м. Суми, з 1 грудня 1918 р. – начальник оборони Сум та повіту, організатор Сумського куреня у складі 4-го Окремого корпусу січових стрільців. У боях проти Червоної Армії пройшов шлях від Сум до Житомира. Згодом був призначений офіцером для окремих доручень при ставці Головного Отамана військ УНР. У грудні 1919 р. у складі 32 старшин його відправили у запілля ворога для організації повстанського руху на Катеринославщині. Був заарештований білогвардійською контррозвідкою. З полону втік на Кубань, звідки потрапив до Грузії, де у м. Поті став віце-консулом Місії УНР. Згодом нелегально проник до врангелівського Криму і в листопаді 1920 р. разом з російськими військами евакуювався до Туреччини.

У січні 1921 р. В. Филонович виїхав до Болгарії, де розгорнув активну діяльність з об'єднання української еміграції. Того ж року через наклеп у нелояльності та ворожій діяльності болгарська влада вислала його з країни. У серпні того ж року він прибув до Польщі, а невдовзі за дорученням військового міністерства УНР повернувся до Болгарії, де був військовим агентом Генерального штабу Армії УНР на Балканах, працюючи на посаді інструктора кооперативних робітничих організацій в цій країні¹³. У 1921-1922 рр. за дорученням Голови Директорії УНР С. Петлюри він здійснив низку заходів з "організації вояків-українців, що осіли в Болгарії після перебування в армії Врангеля та козакому війську. Наслідком цієї роботи було закладення 12 українських громад та гуртків, що жили по затвердженому Болгарським Урядом статутом"¹⁴. Наприкінці 1922 р. В. Филонович прибув у розпорядження ставки Головного Отамана Армії УНР у Тарнові. Був підвищений у званні до підполковника.

У 1923 р. В. Филонович переїхав до Чехословаччини, де закінчив Вищу технічну школу, здобувши фах лісівника. Залишаючись представником військового міністра УНР на Балканах, він активно займався справою об'єднання колишніх вояків Армії УНР. Василь Захарович був одним з організаторів та керівників Українського військового союзу, членом Товариства бувших (колишніх) вояків Армії УНР у ЧСР, Союзу українських старшин у ЧСР, 1931 р.

брав участь у роботі Міжнародної конференції військових комбатантів країн колишнього Троїстого союзу у Празі.

Не менш активною була діяльність Василя Захаровича на громадській і журналістській нивах. Він був членом Українського республікансько-демократичного клубу у Празі, Товариства Музею визвольної боротьби України, секретарем Союзу українських журналістів і письменників на чужині, видавцем і співредактором (разом з М. Битинським) журналу військово-політичної думки "Гуртуймося", що виходив у 1929-1938 рр. у Горніх Черношицях, Празі та Софії. Друкувався у паризькому тижневику "Тризуб". Як делегат Української громади у Туреччині брав участь у кількох з'їздах української еміграції та обирався до складу Головної Еміграційної Ради.

У 1938 р. В. Филонович переїхав до Закарпаття, де вчителював у с. Великий Бичків. Після проголошення Карпато-Української держави брав безпосередню участь в її захисті, був членом штабу Національної Оборони Карпатської України. Разом із своїм загоном перейшов кордон з Румунією, де його інтернували, а згодом передали угорським окупаційним військам. Звільнившись із угорського полону, жив у Словаччині, з 1951 р. – у США. Декілька років очолював Товариство прихильників УНР у Міннесоті, Союз українських ветеранів у США. У 1973-1978 рр. В. Филонович – генерал-хорунжий, військовий міністр УНР в екзилі. Помер відомий військовий і громадсько-політичний діяч у Чикаго, де і похований.

Нещодавно в архівах України й Болгарії нами виявлено нові джерела з історії української еміграції в Болгарії, а серед них – і документи про участь В. Филоновича у створенні емігрантських громадських організацій.

У цій публікації подаємо 7 документів про діяльність В. Филоновича та очолюваних ним організацій у Болгарії на початку 20-х рр. ХХ ст. Перші три документи (№ 1-3) ми знайшли у Центральному державному архіві Болгарії (Централен държавен архив, ф. 1717К – особовий фонд Михайла Івановича Парашука), наступні три (№ 4-6) – у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ф. 3696 – Міністерство закордонних справ Української Народної Республіки) та останній (№ 7) – у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ф. 269 – колекція документів "Український музей в Празі"). Шість документів мають офіційний характер, а саме – звернення, рапорт і доповідна записка керівництва українського товариства "Січ" у Болгарії до Головного Отамана військ УНР, заява представника українських організацій на Балканах до МЗС УНР, листи МЗС УНР до дипломатичного агента УНР в Софії та Генштабу Армії УНР до полковника В. Филоновича. Сьомий документ – особистий лист українського емігранта П. Лисиченка до голови Української громади у Болгарії В. Филоновича.

У документах йдеться, по-перше, про перипетії перших тижнів перебування українських емігрантів у Болгарії, ставлення до них болгарської влади, міжнародних інституцій (Товариство Червоного Хреста) та російських

організацій у справах біженців. По-друге, висвітлюються заходи українських емігрантів щодо упорядкування емігрантського життя – заснування емігрантських організацій, зведення власної будівлі, де розташовувалися притулок, бібліотека-читальня, шевська майстерня, відбувалися вечірки і загальні збори українських організацій. По-третє, розповідається про перші громадські організації українських емігрантів – Українську громаду, товариство “Січ”, культурно-освітній гурток, гурток ім. М. Драгоманова, допомогу цим організаціям з боку дипломатичного представництва УНР в Болгарії та відділення Українського Червоного Хреста у Софії. По-четверте, проливається світло на діяльність організації російських монархістів на території України під жовто-блакитним прапором (українськими гаслами). По-п’яте, йдеться про збір інформації про різноманітні політичні організації й окремих діячів російської еміграції, настрої серед української еміграції, бажання українських емігрантів повернутися до України для продовження боротьби за її незалежність, а також про можливість рееміграції до інших країн.

Подані нижче документи публікуються вперше. Вони опрацьовані згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. При переданні текстів документів збережено їхні лексичні й орфографічні особливості. В окремих випадках упорядником проставлено розділові знаки. Скорочені слова розкрито у квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснено у коментарях, що подані наприкінці публікації. В археографічній легенді наведені вихідні дані про місце зберігання документів, їх достовірність та способи відтворення.

¹ *Василина Н.В.* Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій: монографія. – Ужгород: Карпати, 2008. – 222 с.; *Ретін І.В.* Карпатська Україна в контексті Європейської політики. Плани Е. Бекеша та політика Москви. 1939 – червень 1941 рр. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Держава та армія. – Львів, 2008. – № 612. – С. 159-164; Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / М.М. Вегеш, М.І.Кляп, В.Ю. Тарасюк, М.Ю. Токар. – 2-е вид., доповн. – Ужгород: Карпати, 2009. – 480 с.; *Вегеш М.М., Токар М.Ю.* Карпатська Україна на шляху державотворення: монографія. – Ужгород: Карпати, 2009. – 448 с.; У пошуках істини про Карпатську Україну: бібліогр. покажч. пр. проф. М.М. Вегеша про Карпатську Україну / М. Токар. Ужгородський нац. ун-т. – Ужгород: Гранда, 2009. – 132 с. та ін.

² *Филонович Василь.* Березневі дні Карпатської України / Вступна стаття, упорядкування та коментарі В. Власенка. – Суми: ФОП Наталуха А.С., 2009. – 100 с.; Те саме / Підготовка тексту, передмова та примітки О. Пагірі. – Ужгород: Гражда, 2009. – 96 с.

³ Довідник з історії України. А-Я / Інститут історичних досліджень Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка / І.З. Підкова (ред., упоряд. та наук. ред.), Р.М. Шуст (ред.). – 2-ге вид., доопрац. і доп. – К.: Генеза, 2001. – С. 997; Сумщина в іменах: Енциклопедичний

довідник / Гол. ред. В.Б. Звагельський. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: РВО “АС-Медіа”, СумДУ, ВД “Фолігрант”, 2004. – С. 486; Українська дипломатична енциклопедія: У 2 т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – Т.2. – С. 666; *Базильчук Г.К.* Словник-довідник з історії. – К.: МАУП, 2005. – С. 257-258; *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів; Харків: “Видавництво Сага”, 2007. – С. 202; *Тинченко Я.* Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). – К.: Темпора, 2007. – С. 455.

⁴ *Визвольні змагання очима контррозвідника (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва) / Вступ. стаття: В. Сідак. – К.: Темпора, 2003. – С. 231-234; Сідак В.С., Вронська Т.В.* Спецслужба держави без території: люди, події, факти. – К.: Темпора, 2003; Вид-во Національної академії СБ України, 2003. – С. 54, 76-80, 144-154.

⁵ *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.). – К., 1998. – С. 5; *Він же.* Від УВО до ОУН. 1920-1942. Режим доступу до книги: <http://lib.oun-ura.org.ua/kentiy/r202.html>

⁶ *Петлюра С.* Статті, листи, документи / УВАН в США, Бібліотека ім. Симона Петлюри в Парижі. – Т. II. – Нью-Йорк, 1979. – С.503; *Шульгин О.* Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. – Автентич. відтворення вид. 1934 р. / Відп. ред. Г.Й. Удовенко; упоряд.: Г.В. Стрельський, І.Д. Шевченко. – К.: Юрінком, Інтер, 1998. – С.56, 328; Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 307-310, 320-326, 340-366, 501-519 та ін.

⁷ *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до другої частини). – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1999. – С. 67, 120, 250; *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20-30-ті рр. ХХ ст.): Історико-бібліографічне дослідження / НАН України, Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка. – Львів, 2002. – С. 58, 115, 115-119; *Wishka E.* Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939. – Toruń: MADO, 2005. – S. 149; *Власенко В.* 3 кола друзів О. Олесь. Василь Филонович // “Я ще вернусь...” Олександр Олесь і Білопільщина. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – С. 145-149.

⁸ *Мушинка М.* Музей визвольної боротьби України в Празі та доля його фондів. Історико-архівні нариси / Держкомархів України, Асоціація українців Словаччини, НТШ у Словаччині. – К., 2005. – С. 115.

⁹ *Палієнко М.Г.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: Темпора, 2008. – С. 211, 226, 227, 343, 357.

¹⁰ *Івануценко Г.М.* Життєвий чин Василя Филоновича // *Визвольний шлях.* – 2008. – № 1-3. – С. 179-188.

¹¹ *Власенко В.М.* “Тут повстали нові Карпатські Крути” (до біографії автора спогадів “Березневі дні Карпатської України” Василя Филоновича) // *Сумський історико-архівний журнал.* – 2009. – № VI-VII. – С. 141-148.

¹² Державний архів Сумської області, ф. 744, оп. 1, спр. 125, арк. 434зв.

¹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 3696, оп. 2, спр. 500, арк. 147, 168.

¹⁴ Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали. – С. 309.

№1

ЗВЕРНЕННЯ КЕРІВНИЦТВА ВІЙСЬКОВОГО ТОВАРИСТВА “СІЧ” У БОЛГАРІЇ
ДО ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ВІЙСЬК УНР С.В. ПЕТЛЮРИ

5 квітня 1921 р., м. Софія.

Закинуті недолею до Болгарії, ми – українські повстанці, старі січовики та збігці не змогли вжитися з російськими збігцями та їхніми керовниками, які вимагали від нас зректись нашої національності та примушували міняти наші паси¹ на російські, щоб одержати від російського Червоного Хреста² допомогу. Коли ми звертались до американців та болгар, щоб допомогли нам улаштувати своє помешкання, російські шпекулянти від місії³ та Червоного Хреста (Петряєв⁴ – Фельдман⁵), весь час робили перешкоди та інтриги. Але, коли ми без усякої допомоги з руїни бараків збудували собі чипурненьку білу хату, американці та болгари побачили, що українці дійсно здібні до організації та праці (бо живуть чистіше як росіяне), не повірили російським інтриганам і стали, принаймні болгар, допомагати нам. Маючи власну хату, закладаємо власну майстерню (до якої американці обіцяли дати машини) щоб наші люди могли гуртуватись та не запобігали перед нашими ворогами.

Але, як сонце пригріло, лани зазеленіли, настала повстанців доба, не можемо вже Батьку⁶ сидіти, робота до рук не йде, тягне на рідну Україну знов битись з проклятими наїздниками. Деякі більш нетерплячі пробували самовільно продертись на Україну, але в Румунії їх заарештовано, як казали, що повернули назад. Дай дозвіл нам Батьку переїхати на наш терен: неможна чекати, коли чуємо щодня як наші брати там б'ються, а ми тут марно на чужій землі час гаємо.

При нашій громаді заснувалась “Січ”, у яку вступив найтвердіший щодо боротьби елемент, який чекає в першу голову дозвілу їхати.

Читаючи останній Універсал і твій заклик до нас, ми певні, що ти здійсниш свою мету, як найскор[і]ше покличеш нас до себе і не даси загинути на чужині.

Голова громади, Отаман “Січі” Полковник Филонович.

Писар Громади В. Живодар⁷.

Військовий писар “Січі” Крупицький⁸.

5 квітня 1921 року, м. Софія, Ч. 78.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального Відділу Військово-Похідної Канцелярії

Головного Отамана Військ У.Н.Р. /підпис/.

*Центральний державний архів Болгарії (далі – ЦДАБ), ф. 1717К, оп. 1, спр. 378, арк. 2.
Машинопис. Копія.*

ДОПОВІДЬ ОТАМАНА ВІЙСЬКОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ “СІЧ”
І ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В БОЛГАРІЇ В.З. ФИЛОНОВИЧА
ГОЛОВНОМУ ОТАМАНУ ВІЙСЬК УНР С.В. ПЕТЛЮРІ

21 червня 1921 р., м. Софія.

В грудні місяці, прибувши в Болгарію з Кавказу через Крим, Царьгород, я найшов незорганізованих українців: старшин і козаків, які тинялись весь час по російським інституціям і жили в російських притулках.

Життя серед росіян страшенно було тяжке, позаяк послідні дуже знущались над кожним з українців, заявлявших про свою національність. Не раз були випадки, коли наших козаків виганяли з таких притулків і не давали абсолютно ніякої допомоги.

Сам я, будучи старшиною Української армії (4 п[олк] с[і]ч[ових] ст[рільців]), лічив своїм обов'язком стати на захист своїх братів і, зібравши біля себе більш свідомих українців, зорганізував “Українську громаду”, в склад котрої ввійшли: головою я – полковник Филонович, моїм помішником сотн[ик] Крупицький і членами чот[ар] Храпко⁹, повстанці старш[ини] Пухальський¹⁰ і Палагута¹¹.

Помешкання ми спочатку свого не мали і праця йшла досить мляво, збиратись-же на вулиці або у росіян було не можливо. Треба було подбати про свою власну хату – зробити-ж це було занадто тяжко, бо болгари не відокремлювали нас від росіян і одержати від них яку-б-то не було допомогу майже не можливо. Тоді я пропонував свої послуги нашому представникові в Болгарії: пану Драгомірецькому¹² і при його допомозі руками громади збудували свій притулок. Маючи свою хату, праця пішла жвавіше і на протязі п'яти місяців з громади виділились: військова організація “Січ” і “Культурно-просвітній гурток”, а також при притулку послідній час зорганізували шведську майстерню, де іде ремонт взуття членів наших організацій.

Завданням нашої громади є об'єднання всіх українців, мешкаючих як в Софії, так і у всій Болгарії, але досягнути своєї мети поки-що нам не удалось, бо за для того, щоб об'єднати українців, мешкаючих у провінції, потрібні кошти для поїздок по Болгарії, членам нашої організації – грошей-же ми не маємо і праця кінчається тим, що робим все можливе в межах місця Софії, позаяк сами Українці в провінції, піддаючись впливу росіян, сами не можуть зорганізуватися, наші-ж відозви і заклики до наших земляків не залишили ніяких наслідків.

Об'єднання Українців з метою взаємної матеріальної та трудової допомоги мало між иншим своїм завданням і культурно-просвітню роботу серед громадян, але діло показало, що велетенське завдання не під силу одному членові Ради і потребує цілої організації з поділом галузів праці між окремими членами культурно-просвітньої Ради.

Загальними зборами Громади було доручено одній особі скласти Раду культурно-просв[ітнього] гуртка і організувати гурток. Зараз гурток налічує до 75 членів на чолі з Радою, в склад якої увійшли: головою чот[ар] Храпка і членами: Галушко, Палагута, Тимофіюк¹³, Війт і Заець.

Гурток – організація цілком аполітична, але членами можуть бути тільки люди прихильні до ідеї національного руху У.Н.Р.

Гурток заснований з метою підвищення культурного рівня своїх членів шляхом самовиховання і самоосвіти, репрезентування духовних скарбів Українського народу і ознайомлення з домаганнями народу Українського серед широких кол Болгарського громадянства.

Робота гуртка в цей час полягає в улаштуванні спільних читань Української літератури, вокально-музично-літературних вечірок, лекцій і т.д. Гурток має початкову школу для неграмотних і курси Українознавства по програму середньої школи. На курсах читаються лекції по граматиці, історії письменства, історії, географії і етнографії України. Гурток має свій хор, музики (оркестр струнний).

В справі поширення своєї діяльності Радою гуртка намічаються в найближчій будучині: 1) ряд екскурсій в околиці м. Софії, 2) ряд публічних лекцій з метою ознайомлення широких кол Болгарського громадянства, 3) видання тижневого інформаційного листка для українців, перебуваючих в Болгарії. Останній час гурток організує студентство з метою відшукування засобів продовження і закінчення освіти.

Гурток має свою книгозбірню за 150 книжок, читальню і аудиторію для лекцій.

Єсть культурно-організаційні сили, єсть бажання і справу гальмує тільки брак коштів – матеріальних засобів. Всім працівникам гуртка необхідно щодня ходити на роботу, робити до 7-8 годин вечора і тоді йти на лекції, репетиції і т.д.

Для поліпшення становища гуртка необхідно мати в розпорядженні Ради кошти і не менш двох членів утримувати на кошти гуртка. Гурткові необхідно також яко-мога більше книжок і підручників по всіх галузях науки і мистецтва.

Військова організація “Січ” складається з: отамана Січі п. Филоновича, осавула Хмари і членів ради: сотн[ика] Крупицького і чот[аря] Храпка.

Завданням Січі є виховання старшини і козаків в національно військовому дусі, але справа з цього боку стоїть в досить тяжкому становищу, позаяк ми зовсім не маємо відповідних підручників. До цього часу приходиться працю обмежити тільки читанням військових лекцій по пам’яті з польової служби, топографії і ін. За браком відповідних статутів зорганізувати старшинські, або підстаршинські курси нам до цього часу не удалося.

Січ складається більшістю з повстанців Катеринославщини, а також з старих січовиків (3 кошу с[ічових], с[стрільців], синьо¹⁴ і сіро-жупанників¹⁵ і запор[ізького] кошу). Основним завданням Січі є боротьба за визволення

свого народу і зараз, не маючи змоги боротися в рядах нашої регулярної армії, ми поклялися якими-б-то не було шляхами дістатись на рідний терен в запілля червоних і знов підняти наш прапор визволення. Ми не можемо марно гаяти часу тут на чужині, коли наша Ненька Україна стогне в ярмі червоних окупантів, заливаючись братерською кров'ю.

Я, отаман Січі в Болгарії, командірований своїми січовиками до Вас, Пане Головний Отамане, з уклінним проханням допомогти досягнути нашої мети.

Запевняємо Тебе, Батько Отамане, що ті вояки, які боролися за визволення безталанної Батьківщини з 1917-го року, не кидаюче з рук багнетів, не будуть в тяжість, а тільки принесуть користь, коли вони перекинуться на рідний терен. Таких людей у нас налічується до 70 душ. Знаюче матеріальне тяжке становище нашого Уряду, ми не просимо грошової допомоги, бодай був Ваш, Пане Отамане, дозвіл і розпорядження тим українським представникам, кордони котрих ми будемо переходити, бо без цього дбати про візи ми сами не зможемо. Майже весь час працююче в межах Катеринославщини і Слобожанщини і, знаючи всі шляхи і селян, ми певні, що здійснемо свою мету, здобудемо батьківщині волю і вирятуємо її з кайданів.

Заснувавшийся в Софії Тимч[асовий] Ком[ітет] Укр[аїнського] Черв[оного] Хрест[а]б[а] весь час йшов на зустріч нашим організаціям і видавав допомогу: обіди по святam, гроші на ремонт взуття, ліків і иньше.

Полковник Филонович Василь.

ЦДАБ, ф. 1717К, оп. 1, спр. 373, арк. 1-2зв. Рукопис. Копія.

№3

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА ЧЛЕНІВ ВІЙСЬКОВОГО ТОВАРИСТВА "СІЧ" В БОЛГАРІЇ ПРО ПАРТІЮ РОСІЙСЬКИХ МОНАРХІСТІВ, ЩО ПРАЦЮВАЛА В УКРАЇНІ ПІД ЖОВТО-БЛАКИТНИМ ПРАПОРОМ

[1921]

Праця цієї організації тут в Болгарії покладається в вербовці військових осіб, бажаючих їхати в запілля червоних для підняття повстань проти червоних і взагалі для піддержання тієї колотнечі, яка ведеться ось уже 4 роки, і для продовження і на той час, коли прийде на Україну влада У.Н.Р., щоби не було спокою тої і, мовляв, нарід стомиться і покличе "Царя Батюшку". Довідавшись про це, ми послали трьох осіб із Січи, яки звернулись до цієї організації нібито з проханням допомогти їм вирушити в запілля червоних.

Особи ці, прикрившись прапором монархізму, зуміли стати "своїми" людьми в цій організації і в такий спосіб ми добули такі відомости:

Загальний програм:

Монархія повинна бути конституційна, підперта всіми верствами громадянства, але ж не з роду Романових і складу старих сенаторів (проти всіх цих вони мають велику злобу і відокремлюються від Германської Монарх[ічної] Партії). Кого мітять на місто Монарха не вдалось виявити – цім хороняться. Склад Правління – на зразок земського самоврядування.

Земельне питання:

Земля вся повинна перейти до рук селян за платню через Держ[авний] Банк, зостається дрібна земельна власність – культурні хазяйства. Більшість маєтків великих земельних власників переходять на користь інвалідів світової і горожанської війни і їх родинам.

Склад Організації персон[альний]: “Акацатів” Михайло Єпіфанів¹⁷ (псевдонім: отаман “Череп”) має 45-50 років, член Селянської секції Державної Думи, землевласник з Херсонщини, Слізаветського повіту, зараз виїхав до Парижу.

Акацатів Юрко Єпіфанів¹⁸ зараз робе на повстанні і агітує селян – повинен бути: Волинь-Поділля або по обставинам і на Херсонщині (бо вони уникають робити в своїх районах). Псевдоніма не виявлено.

Митрополіт Платон¹⁹ – виїхав до Америки за грошима, які одержав, як маються відомості, в кількості 400 тисяч доларів нібито для боротьби з “масонством”.

Митрополіт Антоній²⁰ – зараз в Берліні, цей передав Акацитову 15.000 доларів.

Другорядні члени: Архієпископ Болгарський Стефан²¹ і російський Місіонер з Херсонщини (в Одесі і зараз живе його родина), займающий цю посаду при Болгарськ[ому] Синоді, Кальнев Михайло Александрович²², років 50-55, який дуже близько стоїть до херсонського духовенства. Робота його і херсон[ського] духов[енства] полягає в боротьбі за невизнання автокефалії Української Церкви. Зараз перебуває в Болгарії, м. Софія.

Архієпископ Стефан дуже ретельно підтримує монархічний союз. Через цього Стефана вже нами послані особи дістати невелику грошову допомогу. Але ж на нашу думку Платон, Антоній і Стефан підтримують і Германську Монархічну Партію (т[о]б[то] російську, котра в Германії), бо в розмові з Стефаном нам удалось дізнатись, що крім посилки в запілля вони посилають людей в Германію (Берлін), де повинно бути ядро “Монархічної Армії”.

Третьюрозрядні члени:

Це ті, котрі їдуть в запілля червоних на агітацію і складають армію.

Із них:

1. Айвазов Грицько Іванович (він же Щадов і отаман Наливайко), виїхав зараз через Серб[ію]-Унгар[ію]-Чех[ословацьчину]-Польщу в запілля червоних к Укр[аїнським] Повст[анським] Загонам, років 36-40, родом з Києва, де живе його родина, має з Царгород[ського] У[країнського] П[осолюства] пас України.

2. Зуєв Борис Миколаєвич (він же Кондрахін), родом з Харківщини – Ізюм, живе родина в Таврії. Старий член “Охранки” Миколаєв[ських] часів, виїхав з тією ж метою і тим же шляхом.

3. Бережний Юрко Михайлів, 38 років, має пас УНР Царгород[ського] Посольства, родом з Катеринославщини, в 1918 році був зв'язковим Штаба Гулій-Гуленка²³ в Катери[нославі] (псевдонім на Глаголева і отамана Поцілуйко), виїхав тим же шляхом і з тією ж метою. Служив в 1919 і 1920 році в контр-розвідці Деникина²⁴ і Врангеля²⁵.

4. Васильєв Борис Семенович – 25-7 років, родом з Харківщини, весь час [в] “Доброарм[ії]”, шт[аб]-ротм[істр], виїхав тим же шляхом і з тією ж метою.

Дуже можливо, що всі будуть біля Уряду УНР з метою через його допомогу звернутись на терен України і зв'язатися з Повстанцями.

5. Лазаренко Владимир Дмитрович (дійсне прізвище Галкін), років 30-32, родом з Києва, повстанець з Київщини, зараз у Царгороді.

6. Слюсаренко Юрко Олександр[ович], повст[анець] на Катеринославщині (псевдонім Жаданів), 22-25 років (ще псевдонім Кожемяка). Був в Червоній Ар[мії] від Організації Монар[хістів], в початку березня 1921 року повернувся з Польщі, їздив з метою визнати настрої і життя Армії УНР, зробив доклад (змістя²⁶ не вдалось виявити), знов поїхав до Польщі, а відтіль до Армії Буден[н]ого²⁷, де мають своїх людей.

По їх словах (за певність ручитись не можемо) у них роблять у Махна – Щусь Хведір²⁸ – командир кінноти, Терещенко Олександр, Херсонщина, в 1920 році робив в складі Олександрійської Повст[анської] Дивізії Степового.

Струк²⁹ – Київщина, на наше сумління вони зазначили, що дадуть нам до цих поіменованих осіб свої явки, а сумлін[н]я було виражено завдяки тому, що вони раяли³⁰ звернутись від імені їхньої організації нашим посланцям до цих осіб.

Зважаючи на те, що більшість із них по походженню Українці і своєю метою мають приєднання до Укр[аїнських] Повст[анських] відділів з агітаційною метою. На нашу думку, щоб уникнути цього, необхідно повідомити надійних ватажків Повст[анських] відділів, щоб їх ізолювати в любий час.

Зв'язки закордонні:

Сербія³¹: Полков[ник] Іванов – Рос[ійський] Військ[овий] М[іністр] і Віце-Губернат[ор] Скаржинський.

Унгарія³² – Будапешт: п. Лашне – Центр-Будапешт-Прага.

Отаман Січі і Голова Громади в Болгарії Филонович.

Члени Січі, ведучі справу з Монарх[ічною] Партією:

М. Пухальський.

Н. Палагута.

№4

ЗАЯВА ПРЕДСТАВНИКА УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА БАЛКАНАХ
МІНІСТРУ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР

14 жовтня 1921 р., м. Тарнів (Польща)
Ч. 22

Одержавши наказ негайно вирушити в Болгарію, через Румунію, я звернувся до Пана Голови Ради Міністрів в справі видачі мені відповідних документів для проїзду.

По наказу Пана Голови Р[ади] М[іністрів] я звернувся до Тарнівського Староства, але послідне категорично відмовило в видачі мені польського паспорту, мотивуючи тим, що я не проживав в Польщі 6 місяців.

Не маючи змоги одержати документи в Тарнові, прошу Вашого розпорядження про видачу мені документів на право виїзду з Польщі через наше Представництво в Варшаві. З приводу того, що для виконання дорученої мені справи мені не однократно прийдеться їздити з Болгарії і до Царгороду, і до Букарешту – для полегшення передвиження прошу Вашого розпорядження про видачу мені дипломатичного паспорту, а також розпорядження про одержання Румунської візи.

Полковник Філонович Василь.

Резолюція: П[ан] М[іністр] не погодився на видачу дипл[оматичного] Паспор[ту].

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 3696, оп. 2, спр. 507, арк. 47-47зв. Машинопис. Копія.

№5

ЛИСТ МІНІСТЕРСТВА ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УНР ДО
ДИПЛОМАТИЧНОГО АГЕНТА В СОФІЇ

Д[уже] таємно.
У.Н.Р.
Міністерство
Закордонних Справ
Департамент чужоземних зносин
6 січня 1922 р.
Ч.8т/13.

До Пана Дипломатичного Агента в Софії³³.

8/І б[іжучого]³⁴ р[оку] виїздить в Болгарію полк[овник] Філонович, який має залишитись в Болгарії з певними дорученнями від нашого Генштабу.

Про характер його праці в Болгарії Вас повідомить п[ан] Голова Місії в Букарешті³⁵, від якого Ви й одержите відповідні інструкції щодо співпраці з

полк[овником] Філоновичем.

МІНІСТР ЗАКОРДОННИХ СПРАВ А. Ніковський³⁶ (-)
/Директор Департаменту Чужоземних Зносин Кочерган³⁷ (-).

ЦДАВОВУ, ф. 3696, оп. 2, спр. 355, арк. 35. Машинопис. Оригінал.

№6

ЛИСТ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ АРМІЇ УНР
ПОЛКОВНИКУ В.З. ФИЛОНОВИЧУ

Таємно.

ч. 0021/020

26 січня 1922 р., м. Тарнів.

Аби вести працю в широкому масштабі, необхідно ВАМ, ПАНЕ ПОЛКОВНИКУ, ввійти в самий тісний зв'язок з ГЕНЕРАЛ-ПОРУЧНИКОМ ДЕЛЬВИГОМ³⁸, якому відповідні вказівки теж дано.

На Балканській піввиспі³⁹ і Царгороді мається багато організацій московських, як більшовицьких, так і савінковських і монархичних. Вони ведуть в останні часи кипучу діяльність, а тому прохаю ВАС через своїх перевірених людей перевірити все, що стосується до їх роботи і подавати 2-х тижневі звіти про діяльність згаданих організацій з характеристиками осіб, які руководять організаціями.

Крім того, необхідні регулярні щомісячні звіти про стан еміграції взагалі і нашої Української зокрема. Необхідне підрахунок наших людей, котрих можна використати на випадок військових ділань⁴⁰.

В звітах також прохається давати характеристики більш видатних з емігрантів, як цивільних, так і військових.

Дуже бажані відомости, які подаються агентами червоних до Москви.

Освітлюйте всебічно життя держав Балканської піввіспи, що стосується до організації цивільної влади, а також і військової та їх діяльності.

Конче необхідні агентурні відомости, щодо дислокації Червоної Армії.

Взглядно на те, що мною порушено питання про безпосередню підлеглисть Військових Агентів Ген[еральному] [Шта]бові, згадані відомости прошу надсилати безпосередньо на моє ім'я.

ГЕНШТАБУ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ Петрів⁴¹.

ГЕНШТАБУ ПОЛКОВНИК Савченко⁴².

ПОРУЧНИК Сахно.

ЛИСТ П. ЛИСИЧЕНКА
ДО ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ В БОЛГАРІЇ В.З. ФИЛОНОВИЧА

23 травня 1922 року.
Вх. [№] 81 від 31.V.

Шановний Пан Голова!

Від щирого серця дякую Вам за надсилку мені часописів і також за Вашу пораду. Ви своїми листами підтримуєте мене. З полученем од Вас листа у мене збільшується віри в визволення нашої Родини. Я найшов те, чого так довго шукав, і тепер маю можливість поділитись своїми думками з тими, хто розуміє мене.

Ви пишете, що дай Бог таких людей більше, як я, але що я. Я маленький чоловік, і тільки по своєму люблю свою Родину, а щоб що[сь] зробить на користь своїй Родині я безсильний. Но я скажу правдиво від себе. Дай Бог побільше таких як Ви, котрі моглиб указувать дорогу заблудившим і нерозумівшим людям. Я раніш писав Вам, що буду старатись оправдати Ваше довір'я. Але пройшло стільки времені, а наша Бурковська Громада такою остається до цих пір. А наші люди тут мешкають, але хоть і небагато. І всі вони чогось ждуть, чекають якогось ліпшого часу. Але місія не йде і вони хилляються, не найшовши свого, одні вірять в яесь-то чудо, а другі хочуть заглянути в той рай, що покинули, і тепер так соблазнительно манить.

А тут оцей ще вибух, у нас тут уже цілу неділю іде такий бешкет, що аж сумно. Хоч воно й діла мало, алеж багато балачки. Тут стоять руські (донські) організовані часті, і багато їхніх командирів заарештували, а за що, це я думаю Вам ясніше, так що після цього братушки⁴³ дивляця на нас косо, бо вони щитають всіх руськими, а роз'яснить їм трудно і бачте все питають, чи скоро поїдемо на родину. На мою думку, якщо це все скоро не закінчиться, чи не прийдеця і справді їхать! А куди, прохаю порадьте. Та вже й надоїло тут в Болгарії, а особливо тут у нас. Ходьби скоріш куда-нибудь. А душа рветься туди на родину. Ходьби одним оком подивиця на рідні міста. Прохаю напишіть, як братушки відносяця до нас українців там в Софії і який погляд на нашу Громаду. Потім ще прохаю надішліть зразок опросного листа до консула, по котрім получають паси. І також порадьте, коли надіслать ЦК все, щоб одержати паси як можно скоріше, бо п. Ніколаєнку щось довго висилались, бо якщо ми надішлем потрібні документи в легацію⁴⁴, то самі останемось без всякого виду. Це все я думаю переслати через Вас і буду прохать поклопотати у Консула.

З правдивою до Вас пошаною

П. Лисиченко.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 1, стр. 267, арк. 2-3. Рукопис. Оригінал.

¹ Пас – паспорт.

² Йдеться про Російське Товариство Червоного Хреста (стара організація), що виникло у 1879 р., а ліквідовано радянською владою у січні 1918 р., проте за кордоном продовжувало діяльність. У лютому 1921 р. в Парижі було створено Головне управління РТЧХ. Міжнародний комітет Червоного Хреста визнавав РТЧХ національною організацією до жовтня 1921 р.

³ Дипломатична місія Уряду Півдня Росії в Болгарії.

⁴ *Петряєв Олександр Михайлович* – дипломат. У 1917 р. – товариш (заступник) міністра закордонних справ Росії. Консул Росії у Македонії, у 1920-1922 рр. – дипломатичний представник Уряду Півдня Росії (Денікіна, Врангеля) в Болгарії.

⁵ *Фельдман Л.Е.* – головний уповноважений Російського Товариства Червоного Хреста (стара організація) в Болгарії.

⁶ Йдеться про Головного Отамана військ УНР С.В. Петлюру.

⁷ *Живодар Всеволод* – старшина, емігрант. У 1920 р. – старшина Мелітопольського куреня Катеринославського українського повстанського коша. На еміграції у Туреччині, Болгарії і Франції. Член громадських організацій української еміграції в цих країнах.

⁸ *Крутицький Григорій* – сотник, на еміграції у Болгарії. Народився на Роменщині. Жив у Москві, Харкові. Служив в арміях УНР, Денікіна, Врангеля. Неодноразово очолював “Українську громаду в Болгарії” та “Українську Хату”. Причетний до припинення їх діяльності. Член Українського комітету із вшанування пам’яті С.В. Петлюри, Українського громадського комітету, Українського культурного об’єднання, Українсько-болгарського товариства. Друкувався у паризькому тижневику “Тризуб”.

⁹ *Храпко Микола* (1892, с. Гаврилівка Полтавської губ. – ?) – викладач, громадський діяч. Після Української революції 1917-1920 рр. опинився на еміграції у Болгарії, член культурно-просвітнього гуртка “М. Драгоманов”, Студентської спілки. Реємігрував до Чехословаччини, де 1927 р. закінчив економічно-кооперативний ф-т Української господарської академії (УГА) в Подєбрадах. Член Товариства українських кооператорів при УГА. У 1930-х рр. працював на Закарпатті, зокрема в Українській державній реальній гімназії у Рахові. Публікувався в українській емігрантській пресі. Автор статей про М. Драгоманова.

¹⁰ *Пухальський Михайло* – сотник, емігрант. У 1918 р. служив у кавалерійському курені полку Українських січових стрільців, 1919-1920 рр. – курінний 3-го куреня Верхньодніпровського повстанського полку Катеринославського українського повстанського коша. На еміграції у Туреччині, Болгарії і Франції (Крезо).

¹¹ *Палагута Никанор* – сотник, емігрант. У 1920 р. – начальник штабу Катеринославського українського повстанського коша. На еміграції у Туреччині та Болгарії.

¹² *Драгомирецький Василь* – громадський діяч, дипломат. У 1918-1921 рр. – ст. секретар, керуючий Посольством УНР в Болгарії. На еміграції жив у Болгарії та Чехословаччині.

¹³ *Тимофіюк Антон* – громадський діяч, емігрант. Член Українського культурно-

просвітнього товариства “Українська громада в Болгарії”, Українсько-болгарського комітету допомоги голодуючим в Україні, Українського військового союзу (Прага). Жив у с. Кочеринове (Болгарія).

¹⁴ *Синьожупанники, сині дивізії* (від кольору уніформи) – дві українські дивізії, сформовані після Брестського миру на підставі договору з Німеччиною з українських полонених російської армії у таборах Німеччини. В середині березня 1918 р. Перша дивізія була передислокована до Києва. Напередодні гетьманського перевороту обидві дивізії були роззброєні німцями. Чимало синьожупанників влилося до інших українських частин. Спроба відновлення синьожупанників за Директорії призвела до створення 7-го Синього полку у складі 3-ої Залізної стрілецької дивізії Армії УНР.

¹⁵ *Сірожупанники* – назва військової дивізії, утвореної після укладення Брестського миру з українських полонених російської армії в Австрії. Офіційна назва – Перша стрілецько-козацька дивізія. 28 серпня 1918 р. була передана австрійським Головним командуванням Українській Державі і після параду у Києві 1 вересня розташована на півночі Чернігівщини. У грудні 1918 р. під час боїв з Червоною армією була частково демобілізована. Сіра дивізія (нова назва) нараховувала 2,5 тис. козаків і старшин. У 1919 р. перетворилася на корпус і воювала проти польської армії, 1920 р. – проти Червоної армії у складі Волинської групи.

¹⁶ *Тимчасовий комітет Українського Червоного Хреста* – відділення Українського Червоного Хреста у Софії, відкрите на початку 1921 р. головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії К. Мацієвичем, який тоді тимчасово виконував обов’язки посла УНР в Болгарії. До складу комітету входили письменник В. Леонтович, професор Лучев та керуючий Посольством УНР в Болгарії В. Драгомирецький. Надавав допомогу українським військовополоненим та емігрантам, співпрацював з Товариством Червоного Хреста США і Болгарії. Пізніше його очолив художник М. Паращук.

¹⁷ *Акацатов Михайло Єпіфанович* (Михайло Антонов, М. Степовий, 1902 – 1933) – російський громадсько-політичний діяч, голова Всеросійського селянського союзу, землевласник на Херсонщині, після революції емігрував до Франції.

¹⁸ *Акацатов Юрій Єпіфанович* – російський громадський діяч, землевласник на Херсонщині, брат Акацатова Михайла Єпіфановича.

¹⁹ *Платон* (Рожественський Порфирій Федорович, 1866, Курська губ. – 1934) – архієрей Російської Православної Церкви. Закінчив Курську духовну семінарію і Київську духовну академію, 1907 р. – член II Державної Думи, архієпископ Алеутський і Північноамериканський, 1914 р. – архієпископ Кишинівський і Хотинський, 1915-1917 рр. – екзарх Грузії, 1917-1918 рр. – член Всеросійського Помісного Собору, 1918 р. очолював Херсонсько-Одеську єпархію. 1920 р. емігрував до США. З 1922 р. – митрополит Америки і Канади. 1933 р. оголосив Американську церкву автономною.

²⁰ *Імовірно Антоній* (Храповицький Олексій Петрович, 1863 – 1936) – церковний діяч. 1885 р. закінчив Петербурзьку духовну академію, з 1897 р. – єпископ Чебоксарський, 1906 р. – архієпископ Волинський і Житомирський, 1918 р. – митрополит Київський і Галицький, предстоятель Українського Церковного Собору, 1919 р. – голова вищого церковного управління у Новочеркаську, 1920 р. – на еміграції в Сербії. Жив у м. Сремські Карловці. У 1922-1936 рр. – Голова Архієрейського Синоду Російської

православної церкви за кордоном. Похований у Белграді.

²¹ *Стефан* – єпископ Маркіанопольський (з 1921 р.), архімандрит, митрополит Софійський. У 1920 р. – один із засновників і постійний голова Російсько-болгарського культурно-благодійного комітету у Софії, 1921-1922 рр. – національний комісар (голова Комітету) у справах російських біженців і представник Болгарії у Верховному комісаріаті Ліги Націй, голова Комітету з розміщення російських дітей у Болгарії. 1945 р. – екзарх Болгарської Православної Церкви

²² *Кальнев Михайло Олександрович* (1864, Херсонська губ. – ?) – релігійний діяч. У 1886 р. закінчив Одеську духовну семінарію, 1890 р. – Київську духовну академію, 3 1892 р. – єпархіальний місіонер Ставропольської єпархії, 1894 р. – Херсонської єпархії, 1915 р. – магістр богослов'я. У 1917-1918 рр. – член Всеросійського Помісного Собору від мирян Херсонської єпархії. Після 1920 р. на еміграції в Болгарії.

²³ *Гулий-Гуленко Андрій* (1886 – ?) – військовий діяч, генерал-хорунжий Армії УНР. Народився у с. Новоархангельськ, нині Кіровоградської обл. Закінчив Новоолександрійський інститут сільського господарства та лісівництва. Учасник Першої світової війни. Нагороджений старшинським Георгіївським хрестом. У 1919 р. очолював повстанські частини на Півдні України, під час I Зимового походу приєднався до Армії УНР (командир Запорізької дивізії), II Зимового походу – командир Бессарабської групи Армії УНР, яка у 1921 р. вийшла з Румунії в Україну. У 1922 р. заарештований ЧК, згодом засуджений до тривалого ув'язнення. У 1927 р. неочікувано з'явився у Польщі.

²⁴ *Денікін Антон Петрович* (1872–1947) – російський військовий діяч, генерал-лейтенант. Учасник Першої світової війни. У 1917 р. командував військами Західного і Південно-Західного фронтів. З квітня 1918 р. – головнокомандувач Збройними Силами Півдня Росії. Один з лідерів білого руху й організаторів Добровольчої армії. У квітні 1920 р. вийшов у відставку.

²⁵ *Врангель Петро Миколайович* (1878–1928) – російський військовий діяч, генерал, барон. Учасник Російсько-японської і Першої світової воєн. З 1918 р. – на командуючих посадах у Добровольчій армії, з квітня 1920 р. – головнокомандуючий Збройними Силами Півдня Росії. 1923 р. заснував й очолив Російський загальновійськовий союз. Помер у Брюсселі, похований у Белграді.

²⁶ Змістя – в даному випадку це слово означає “змісту”.

²⁷ *Будьонний Семен* (1883–1973) – радянський військовий діяч, маршал СРСР. Учасник Першої світової і громадянської воєн. З 1918 р. – на службі в Червоній армії. Один з організаторів кавалерійських частин та з'єднань РСЧА. У 1919 р. – командир корпусу, 1-ої Кінної армії. У 1941-1945 рр. – командувач кінноти Радянської армії.

²⁸ *Щусь Федір* (1893, Катеринославська губ. – червень 1921) – один з провідних командирів в армії Н. Махна. Учасник Першої світової війни, матрос броненосця “Іоанн Златоуст” на Чорноморському флоті. У 1917 р. – член “Чорної гвардії” у Гуляй-Полі, 1919 р. – начальник кавалерії, командир 3-ої кав. бригади Революційної повстанської армії України (РПАУ), 1920-1921 рр. – член штабу, начальник штабу РПАУ. Загинув у бою з 8-ою кавалерійською дивізією Червоного козацтва біля с. Беседівка (поблизу Недригайлова) Сумського пов.

²⁹ *Струк Ілля* (1896 – ?) – один з керівників повстансько-партизанського руху на Київщині у 1919-1920 рр. Сільський учитель. Учасник Першої світової війни, прапорщик. У 1917 р. брав участь в українізації частин російської армії. Восени 1917 р. – хорунжий 1-го українського запасного полку. Один з організаторів Вільного козацтва на Київщині. У 1918 р. – учасник протигетьманського повстання, 1919 р. зі своїм загonom перейшов на бік більшовиків, потім – керівник антибільшовицького повстання на півночі Київщини, згодом – помічник командира 1-го Малоросійського добровольчого партизанського загону по боротьбі з комуною та анархією. Навесні 1920 р. приєднався до Армії УНР. У 1921-1922 рр. – один з організаторів антибільшовицького повстанського руху на Київщині.

³⁰ *Раяти* – пропонувати, рекомендувати.

³¹ *Сербія* – Королівство сербів, хорватів і словенців, з 1929 р. – Югославія.

³² *Унгарія* – Угорщина.

³³ Йдеться про Василя Драгомирецького.

³⁴ *Біжучого* – поточного, нинішнього.

³⁵ *Мацієвич Кость* (1873–1942) – агроном, державний і громадський діяч. Народився на Київщині. Закінчив Новоолександрійський сільськогосподарський інститут. Учасник українського національно-визвольного руху. Вчений секретар Полтавського товариства сільського господарства, саратовський губернський агроном, редактор часописів “Хлібороб”, “Агрономический журнал”, “Наша справа”, “Вісник громадської агрономії”, “Українська кооперація”, “Южно-русской сельскохозяйственной газети” та інш. Один з керівників Української радикально-демократичної партії (згодом партії соціалістів-федералістів), Член Центральної Ради, товариш генерального секретаря із земельних справ, міністр закордонних справ УНР, голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії (1919-1923). На еміграції в Румунії, Польщі та Чехословаччині, професор Української господарської академії в Подєбрадах, член кількох громадських організацій української еміграції. Автор близько 200 наукових праць, в тому числі монографій і підручників.

³⁶ *Ніковський Андрій Васильович* (1885-1942) – громадсько-політичний і державний діяч, журналіст. Народився на Одещині. Член ТУП, УРДП, згодом – УПСФ, Української Центральної і Малої рад. Один з лідерів Українського національно-державного союзу, голова Українського національного союзу. Співробітник УАН. З 26 травня 1920 р. – міністр закордонних справ УНР. 1924 р. повернувся в Україну. Працював у системі ВУАН. 1930 р. був засуджений за “справою СВУ” до 10 років ув’язнення. Покарання відбував на Соловках.

³⁷ *Кочерган Михайло* (16.09.1890, с. Стебні, нині Путильського р-ну Чернівецької обл. – не раніше 1948) – юрист, дипломат. Доктор права. Закінчив Чернівецький і Віденський ун-ти. З лютого 1919 р. – радник при Державному секретаріаті Західної області УНР, березня 1919 р. – член президії Буковинської Національної Ради, 1 серпня 1919 р. – радник при міністрі закордонних справ УНР, потім – голова департаменту чужоземних зносин МЗС УНР. Після поразки Української революції 1917-1921 рр. жив в Ужгороді (Чехословаччина). У березні 1939 р. – депутат, секретар Сейму Карпатської України. У травні 1945 р. заарештований радянською спецслужбою. Помер

у радянському таборі.

³⁸ *Дельвіг Сергій Миколайович* (1866–1949) – військовий теоретик та історик, генерал-полковник Армії УНР. Народився у Москві. Закінчив Михайлівське артилерійське училище та Артилерійську академію в Петербурзі. Викладач, начальник офіцерського артилерійського училища. Учасник Російсько-японської і Першої світової воєн. З 1917 р. – в українській армії. Працював у Генштабі. Виконував дипломатичні доручення Директорії УНР. 1919-1921 рр. – військовий аташе, голова військової секції Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії. Брав участь у громадському житті українців у Румунії. Автор наукових праць з військової справи.

³⁹ *Піввиспа* – півострів.

⁴⁰ *Діланія* – дії.

⁴¹ *Петрів Всеволод Миколайович* (1883, Київ – 1948) – військовий і громадський діяч, генерал-хорунжий Армії УНР, письменник. Закінчив Київський кадетський корпус, Павлівське воєнне уч-ще в Петербурзі, Миколаївську Академію Генерального Штабу. Учасник Першої світової війни. У роки Української революції перебував на військовій службі у збройних силах УНР й Української Держави. З липня 1919 р. – військовий міністр УНР, листопада того ж року – товариш військового міністра, з березня 1921 р. – 1-й генерал-квартирмейстер Генштабу Армії УНР. На еміграції перебував у Польщі, Чехословаччині, Німеччині. Професор військової історії в Українському вищому педагогічному ін-ті ім. М. Драгоманова, член Українського історико-філологічного т-ва у Празі. З 30 червня 1941 р. – військовий міністр відновленої Української держави. Помер у таборі для переміщених осіб у Регенсбурзі.

⁴² *Савченко Володимир Павлович* (1882, м. Сквиря, Київської губ. – 1957) – військовий діяч, полковник Армії УНР. Закінчив Чугуївське піхотне юнкерське уч-ще, прискорені курси Військової академії Генштабу, Академію Генштабу Радянської Росії. Перебував на штабних посадах армій Української Держави і УНР. У 1920 р. – начальник відділу укомплектування Головного управління, начальник 1-го відділу організаційної управи Генштабу Армії УНР. У 1943 р. – член штабу Поліської Січі. З 1950 р. жив у США.

⁴³ *Братушки* – болгари.

⁴⁴ *Легація* – дипломатичне представництво, посольство.